

Fornleifaskráning vegna framkvæmda við Einbúavirkjun í Bárðardal

Margrét Hrönn Hallmundsdóttir

NV nr. 26-18
September 2018

 NÁTTÚRUSTOFA VESTFJARÐA		Dagsetning mán/ár: September 2018
		Dreifing: ☐ Opin ☐ Lokuð til: ☒ Háð leyfi verkkaupa
Skýrsla nr: NV nr. 26-18	Verknúmer: 454	
Heiti skýrslu: Fornleifaskráning vegna framkvæmda við Einbúavirkjun í Bárðardal		Blaðsíður: 13
		Upplag: 5
Höfundur: Margrét Hrönn Hallmundsdóttir		Fjöldi korta:
		Gerð skýrslu/Verkstig:
Verkefnisstjóri: Margrét Hrönn Hallmundsdóttir		Unnið fyrir: Verkís
ÚTDRÁTTUR Gerð var fornleifaskráning vegna framkvæmda við Einbúavirkjun í Bárðardal. Skoðað var svæði beggja vegna (100 m) við fyrirhugaðan aðrennslisskurð sem liggur yfir tún á Kálfborgará og neðan við þjóðveginn í landi Einbúa.		
Lykilorð íslensk: Fornleifaskráning, framkvæmdir		Lykilorð ensk:
Undirskrift verkefnastjóra:		Yfirfarið af:

EFNISYFIRLIT

ÚTDRÁTTUR.....	2
1. INNGANGUR.....	4
2. AÐFERÐAFRÆÐI.....	4
2.1 Tilgangur fornleifaskráninga.....	4
2.3 Skrá yfir fornleifar.....	6
1. FRAMKVÆMDARSVÆÐIÐ.....	6
4. FORNLEIFASKRÁNING.....	7
Kálfborgará Saga.....	7
Fornleifaskráning á framkvæmdasvæðinu.....	9
5. NIÐURSTAÐA.....	12
Heimildaskrá.....	12
Kort.....	13

1. INNGANGUR

Árið 2016 fór Verkís þess á leit við fornleifadeild Náttúrustofu Vestfjarða að hún myndi gera fornleifarannsókn vega fyrirhugaðra framkvæmda við Einbúavirkjun í Bárðardal. Einbúavirkjun ehf. fyrirhugar að reisa virkjun í Skjálfandafljóti í Þingeyjarsveit. Fyrirhugað er að virkjunin verði staðsett í landi Kálfborgará og Einbúa í Bárðardal. Um er að ræða rennslisvirkjun þar sem nýtt verður um 24 metra fall á um það bil 2,5 km kafla í fljótinu frá inntaki í aðrennslisskurð á móts við bæinn Kálfborgará og niður fyrir bæinn Einbúa. Gert er ráð fyrir að reisa flóðvirki þvert yfir Skjálfandafljót um 300 m ofan við bæinn Kálfborgará, þar sem hæð vatnsborðs fljótsins er um 163 m yfir sjó. Flóðvirkið mun hækka yfirborð þess í 164,5 m yfir sjó. Vatni verður veitt úr Skjálfandafljóti um 1,3 km langan aðrennslisskurð að stöðvarinntaki skammt ofan við þar sem Kálfborgará rennur í Skjálfandafljót. Stöðvarhús verður reist skammt neðan við inntakið og þaðan verður um 1,2 km langur frárennslisskurður út í Skjálfandafljót á móts við bæinn Einbúa, um 800 m neðan við ármótin við Kálfborgará.¹ Vettvangsrannsókn fór frá þann 17. September 2016 og aftur 19. September 2018. Kannað var 100 m áhrifasvæði beggja vegna fyrirhugaðs aðrennslisskurðar og þar sem önnur mannvirki eiga að rísa í tengslum við virkjunina. Fornleifarannsóknina gerði Margrét Hrönn Hallmundsdóttir fornleifafræðingur sem jafnframt er skýrsluhöfundur. Loftmyndir eru frá Verkís. Heimildarmenn voru Jóhanna Jónsdóttir og Helgi Hallsson ábúendur á Kálfborgará og fá bestu þakkir fyrir aðstoðina.

2. AÐFERÐAFRÆÐI

Skoðað var svæði sem var 100 m út frá aðrennslisskurði og þar sem önnur mannvirki eru fyrirhuguð. Notast var við Trimble Juno 5 uppmælingatæki.

2.1 Tilgangur fornleifaskráninga

Í lögum um menningarminjar nr. 80 29. júní 2012 segir að löggin eigi að tryggja eftir föngum verndun menningarsögulegra minja í eigin umhverfi og að íslenskum menningararfi verði skilað óspilltum til komandi kynslóða. Eins eiga löggin að auðvelda aðgang að minjunum, kynna þær þjóðinni og greiða fyrir rannsóknum. Þá er fornleifaskráning bundin skipulagsgerð skv. lögnum, en í 16. gr. segir: „Skylt er að fornleifaskráning fari fram áður en gengið er frá svæðisskipulagi, aðalskipulagi eða deiliskipulagi eða endurskoðun þess og skal sá sem ber ábyrgð á skipulagsgerð í samræmi við skipulagslög standa straum af kostnaði við skráninguna.“

¹ 9,8 MW Einbúavirkjun í Skjálfandafljóti, Þingeyjasveit. Mat á umhverfsiáhrifum tilaga að matsáætlun.

Í 3. grein laganna eru fornleifar skilgreindar sem: „Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum, vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri, tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita, vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra, virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum, þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð, áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum, haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið, skipsflök eða hlutar þeirra.

Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.

Í 21. grein laga um menningarminjar segir: „fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Þetta á við um allar fornleifar, óháð sérstakri friðlýsingu. Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Sú skylda hvílir á sveitarfélögum eða framkvæmdaaðilum að gera Minjavernd ríkisins viðvart ef fyrirsjáanlegt er að minjar spillist vegna hvers konar framkvæmda eða breyttrar landnotkunar (sjá 12.gr.). „Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands (24 gr.).“

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að koma í veg fyrir að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða nauðsynjalausu. Fornleifaskráning nýtist við minjavörslu þegar ákveða á verndun á einstökum minjastöðum. Eins kemur hún að miklum notum vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Þá er hægt að taka tillit til minjanna við skipulagsgerð og nýta þær í rannsókna eða kynningarskyni. Með fornleifaskráningu má einnig stórlega minnka líkur á að fornleifar komi óvænt í ljós við framkvæmdir sem gæti leitt til tafa á viðkomandi verki.

2.2 Aðferðafræði við fornleifaskráningu

Aðferðafræði rannsóknarinnar byggir fyrst og fremst á fornleifaskráningu á vettvangi en að auki var farið yfir helstu heimildir um jarðirnar, s.s. örnefnaskrár, túnakort, jarðabækur og annað sem getur gefið vísbendingar um fornminjar.

Allir skráðir minjastaðir voru skráðir og voru teknir staðsetningarpunktar á hverjum stað með Trimble pro uppmælitæki. Minjastöðunum var lýst og ljósmyndir teknar af hverjum stað.

2.3 Skrá yfir fornleifar

Verkefnanúmeri er úthlutað af Minjastofnun Íslands og svæðið hefur verið merkt inn á vefsíðu Minjastofnunar og skýrsla skráð þar sem og minjar sem mældar voru upp. Verkefnið fékk númerið 1973 og þar á eftir eru hlaupandanúmer rannsóknarinnar, dæmi: 1973-001.

1. FRAMKVÆMDARSVÆÐIÐ

Framkvæmdasvæðið er í landi tveggja jarða: Kálfárborgar og Einbúa. Við Kálfborgará liggur aðrennslisskurðurinn yfir tún sem eru fyrir neðan bæinn og í landi Einbúa eru þau á sendnum bakka Skjálfafljóts neðan við þjóðveg.

4. FORNLEIFASKRÁNING

Kálfborgará Saga

Nafnið Kálfborgará kemur fyrst fram í Landnámu „Bárður son Heyjangurs-Bjarnar kom skipi sínu í Skjálfandafljótsós og nam Bárðardal allan upp frá Kálfborgará og Eyjardalsá og bjó að Lundarbrekku um hríð.² Líklegt er að búið hafi verið á Kálfborgará eða þar nálægt á landnámsöld því árið 1869 fundust þar fimm kuml. Í bók Kristjáns Eldjárns segir frá þeim fundi: „*Sumarið 1869 fundust fimm kuml niður undan bænum Kálfborgará austan Skjálfandafljóts. Þau lágu í röð frá norðri til suðurs, en hvert um sneri VSV-ANA. Ekki gat finnandi um horf líkamana, en annars er kumlunum lýst á þessa leið eftir frásögn hans: Öll mannadysin voru ferhyrnd og aflöng (eins og grafir nú á dögum) utan um þau öll var hlaðið steinum í ferhyrning, en lausagrjóti kastað ofna á dysin. Þessi dys hafa lengi verið að blása upp og hafa jafnan sést þar mannabein ofnajarðar*“.³ Bærinn er kenndur við ána Kálfborgará en Kálfborg er klettur á svæðinu og segir í munnmælum að klettarnir séu kenndir við þrælinn Kálf sem þar var veginn og dysjaður. Til er gamalt kvæði sem geymir þessa sögu

Landnámsmaður lítið vondur
Lundarbrekku við þá undi.
Bárður hét og býsna harður,
bestur var og dal í mestur.
Efnamikill auði safnar,
átti þræla marga sáttur.
Voða tveir ei voru glaðir
vildu flýja sína hildi.

Annar þungur áfram rennur,
ekki snöggur var sá rekki.
Forðum var hann Skammbeinn skírður, *2
skarið þreyttist stutt var farið.
Náðist strax sá stóri lúði
strokið mistókst, þrældóm lokið.
Hann því drápu hefðarmenni,
halur lést við Skammbeinsdalinn.

Skjótur hinn var frá á fæti,
fýrinn hljóp því yfir mýrar.
Snáðinn Kálfur komst á heiði
klettaborg þar sá hann netta.
Upp á hana anginn sleppur
endalok þó dauða senda.
Ver til grafar var því borinn,
veit að staður Kálfborg heitir.

² Landnámabók (Sturlubók) 72. kafli. Vefútgáfa <https://www.snerpa.is/net/snorri/landnama.htm>

³ Kristján Eldjárn. 2. útgáfa. 2000:195-196.

Í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Víталín segir: „*Kalþborgar aa. Jarðardýrleiki xii €, og so tíundast ut supra. Eigandinn Sr. Páll Jónsson að Melstað í Miðfirði. Ábúandinn Sigurður Leifsson. Landskuld lxxx álnir inn til næstu 3 ára, síðan lx álnir. Betalast með landaurum hjer heima en áður í fiskatali ut supra. Leigukúgildi iii, og so að fornu. Leigur betalast í smjöri heim til umboðsmanns innan hjeraðs. Kvaðir öngvar. Kvikfje ii kýr, xx ær, iii sauðir veturgamlir, xii lömb, i hestur. Fóðrast kann ii kúa þúngi. Útigángur sem áður segir. Skógur ut supra. Torfrista og stúnga lök. Fjalldrapi og víðir ut supra. Grasatekja lítil. Engjar eru smáfengnar á dreifum úthaga. Úthagarnir góðir og miklir. Hætt er kvikfje fyrir holgryffjum og lækjum. Kirkjuvegur oft torsóktur yfir Skjálfandafljót til Eyjadalsár.*

Bardarstader heitir örnefni hjer í landinu skamt fyrir sunnan. Þar sjást nokkur merki fornra tóftarústa og litlra girðinga, efast menn samt að hjer hafi byggð verið, þó nafnið sýnist til þess ærið líklegt. Ekki má hjer aftur byggja fyrir heyskaparleysi“⁴.

---

⁴ Jarðabókin: Sögulegur jarðfræði grunnur um Íslenska landnotkun. Vefsíða <https://www.Jardabok.com>

Fornleifaskráning á framkvæmdasvæðinu

Númer: 1973-001

Hlutverk: Túngarður

Tegund: Garðlag

Staðsetning: N: 568997 A:568732

Staðhættir: Neðan við íbúðarhúsið á Kálfborgará eða um 77 metra austur að bæjarhúsunum er hlaðinn túngarður.

Minjalýsing: Garðurinn er í góðu ástandi. Garðurinn er hár 1.0 m- 1.50 m þar sem hann er hæstur. Hann er hlaðinn úr hraungrýti og er ekkert gróinn. Garðurinn er fjárheldur. Garðurinn er 213 m frá norðri til suðurs þar er 90 gráðu horn og beygir garðurinn til austurs og er 238 m á lengd frá vestri til austurs með einu rofi eða hliði

Hættumat: Mikil hætta. Aðrennslisskurður mun rjúfa garðinn þar sem hann liggur frá A-V. Sækja þarf um leyfi til Minjastofnunar um rof á garðinum vegna framkvæmda.

Mynd 1. Túngarður á Kálfborgará. Tekin í norður. Ljósmynd: MHH.

Mynd 2. Túngarðurinn á Kálfborgará. . Loftmynd Verkík

Númer: 1973-002

Hlutverk: Rétt

Tegund: Hleðsla

Staðsetning: N: 569052 A: 568489

Staðhættir: Um 75 m Suð-Vestur af íbúðarhúsinu á Kálfborgará er hlaðin rétt.

Réttin stendur fast við nýbyggða skemmu.

Réttin er grjóthlaðin úr hraungrýti og er

ferköntuð með litlum garði sem kemur út úr SV horni réttarinnar, sem og úr N-A horni hennar.

Minjalýsing: Réttin er 11x13 m og garðurinn sem liggur til austurs úr horni réttarinnar er 14 m á lengd og hefur hugsanlega verið lengra garðlag áður. Réttin er hæst um 1.20 m.

Hættumat: Mjög lítil hættá. Réttin er 95 m frá framkvæmdum.

Mynd 3. Fjarrétt og garðlag sem er næst á myndinni. Tekið í Vestur. Ljós. MHH.

Mynd 4. Réttin með hleðslur út frá hornum. Loftmynd. Verkís.

Númer: 1973-003

Hlutverk: Stekkur

Tegund: Rétt

Staðsetning: N: 7 A: 5

Staðhættir: Um 90 m S-V af íbúðarhúsinu á Kálborgará er hæð í landinu sem er mosavaxið hraun en í landinu gengur hraun upp og myndar þessa grónu hraunhóla. Tún

hefur verið gert í kring um þessa hæð. Í þessari hraunhæð er stekkur sem hlaðinn er úr hraungrýti. Stekkurinn er í smá laut sem virðist hafa verið hreinsuð af hraungrýti og það nýtt í vegg.

Minjalýsing: Stekkurinn er 10 m á lengd frá N-S og 6 m á breidd frá A-V. Veggir eru nokkuð grónir en sér vel í hleðslur á hliðum. Stekkurinn en töluvert gróinn innan í. Veggir eru hæstir um 1 m á hæð. Stekkurinn er tveggja hólfa og hafa lömbin verið færð frá ánum í annað hólfið á nóttinni.

Hættumat: Mjög lítil hættu. Stekkurinn er í 87 m fjarlægð frá framkvæmdum.

Mynd 5. Á myndinni sést stekkurinn og sem staðsettur er í hraunlægð. Tekið í S. Ljóms: MHH.

Mynd 6. Stekkurinn á Kálborgará. Loftmynd. Verkís.

5. NIÐURSTAÐA

Við vettvangsrannsókn voru skráðar þrjár minjar. Tvær þeirra [1973-002] sem er fjárrétt og [1973-003] sem er stekkur teljast ekki í hættu vegna framkvæmda vegna miklar fjarlægðar við framkvæmdarsvæðið. Hinsvegar mun túngarðurinn [1973-001] raskast við fyrirhugaða framkvæmd. Leyfi þarf hjá Minjastofnun Íslands ef rjúfa þarf garðinn vegna framkvæmda.

Heimildaskrá

Kristján Eldjárn. 2000 „Kuml og haugfé: úr heiðnum sið á Íslandi (2. Útgáfa) Adolf Friðriksson ritstýrði. Fornleifastofnun Íslands, Mál og menning, og Þjóminjasafn Íslands, Reykjavík 2000:195-196.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín. Þingeyjarsýsla. XI bindi. Kaupmannahöfn, 1943.

Landnámabók (Sturlubók) 72. kafli. Vefútgáfa <https://www.snerpa.is/net/snorri/landnama.htm>

Sigmar Arnar Steingrímsson, Arnór Þórir Sigfússon, Jóhannes Ófeigsson, Kristján Már Sigurjónsson *9,8 MW Einbúavirkjun í Skjálfandafljóti, Þingeyjasveit. Mat á umhverfisáhrifum. Tilaga að matsáætlun.* Verkís 2018.

Kort

 www.verkis.is • sími 2364 432 8900 Hólmur	SAUNDRUKT:	ENBÚAVIRKJUN VEIÐLÉISMYND
	SÍT 1851 1:5000 1:5000 1:5000	1805B 1805B 1805B

Kort 1. Kort sem sýnir aðrennslisskurð Einbúavirkjunar. Kort:Verkis

Kort 2. Kort sem sýnir innmælingu minja sem eru innan hundrað metra frá aðrennslisskuði virkjunarinnar.

